

Др Вукашин Д. Дедовић

научни сарадник

ОШ „Светозар Марковић”, Краљево

v.dedovic@hotmail.com

ORCID: 0009-0002-5229-2503

ПОЛОЖАЈ СРБА У БЕРАНСКОЈ КАЗИ У ВРЕМЕ МЛАДОТУРСКОГ РЕЖИМА (1908–1912)

Апстракт: У раду је реч о положају српског становништва у Беранској кази у периоду владавине младотурског режима. Срби у Беранској кази су очекивали да ће се доношењем устава 24. јула 1908. године и завођењем уставности њихов положај изменити и поправити. Међутим, младотурски режим је брзо показао да не жели да спроводи прокламована начела. Све више је ограничавао права српског становништва у Беранској кази и упорно инсистирао на обавези служења младића у турској војсци, што је додатно заоштравало ионако напето стање у овој области. Рад је написан на основу литературе, наративних извора и архивске грађе из Државног архива Србије и Државног архива Црне Горе.

Кључне речи: Беранска каза, Србија, Црна Гора, младотурски режим, Доњи Васојевићи, насиља, емиграције.

* * *

Административно-територијалне промене у Османском царству биле су честа појава. Већина тих промена обухватила је и Горње Полимље, које је било у саставу казе Гусиње до разграничења 1858/1859. године, када је једна трећина области, источно од Кома и Трешњевица, међународном одлуком припала Црној Гори.¹ После закључења мира са Црном Гором и оснивања града Берана 1862, територија Доњих Васојевића је издвојена из

1 Г. Вуковић, *Мемоари*, том III, прир. С. Томовић, Цетиње–Титоград, 1985, 389; М. Велимировић, *Васојевићи, Полимље, Метохија*, Годишњица Николе Чупића 18 (1898), 123; Р. Вешовић, *Племе Васојевић*, Андријевица–Подгорица, 1998, 11.

Гусињске и ушла у састав новоформиране Беранске казе, чија се територија простирала до реке Љешнице на северу.²

Беранска каза је до фебруара 1864. била део Скадарског,³ а од тада је ушла у састав Новопазарског санџака, који је административно припадао Босанском ејалету, односно од 1865. вилајету Босна. Новопазарски санџак је остао у саставу Босанског вилајета до 29. јануара 1877. године, када је новим административним реформама у Турској ушао у састав новоформираног Косовског вилајета.⁴ Септембра 1881. у поменутом вилајету формиран је Пећки санџак, у чији састав су ушле Пећка каза, из Приштинског санџака; Ђаковачка, из Призренског санџака Битољског вилајета, те казе Трговиште, Гусиње и Беране, из Новопазарског санџака.⁵ Каза Беране је остала у Пећком санџаку све до ослобођења 1912. године.⁶

Беранска каза је захватала територију беранског краја, која се у документима често назива и Беранском нахијом. Црна Гора и православно становништво од 1878. године та два појма најчешће замењују племенским називом Доњи Васојевићи. Овој кази припадала су тридесет и два села.⁷

Каза Беране је била јединствена и није била подељена на нахије. У Беранама су седели мудир, као управник казе, и бинбаша (мајор), са до хиљаду низама (војника) и заптија (жандарма). Уз мудира су се од почетка налазила два Србина, „као нека контрола“, али у ствари без икаквих функција. Свако село је бирало кмета, а потврђивао га је мудир. Кмет је био дужан да буде

2 М. Дашић, *Феудални односи у етничка кретања у Горњем Полимљу у XVIII и првој половини XIX вијека*, Историјски записи 3 (1980), 25–26.

3 Сви датуми у главном тексту дати су по новом, грегоријанском календару, а у напоменама као у коришћеној архивској документацији и штампани.

4 М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009, 4–15.

5 М. Костић, *Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Скопског научног друштва 21 (1940), 99; М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 6.

6 Поменимо да су почетком 1908. османске власти, због немира становништва у Беранској кази и ради наплате већих пореза, покушале са променама устаљене организације власти на овом подручју. Намеравали су да села од Фемића Крша до манастира Ђурђеви Ступови и део Горњих Села прикључе кази Бијело Поље, а Полицу с Будимљом и Дапсићима Трговишкој кази. Народ беранског краја се томе супроставио, тако да ова замисао није спроведена у дело. Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878–1912*, Титоград, 1973, 22–23.

7 М. Дашић, *Феудални односи у етничка кретања у Горњем Полимљу у XVIII и првој половини XIX вијека*, 29; И. Косанчић, *Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд, 1912, 7; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње, 1981, 140.

на услузи турским властима, „да наређује људе с колима или с коњима”, „да збере порез и однесе мудир”, „а никоме не може пресудити ништа ни за две паре”. Због тежње православног становништва да са турским властима има што мање посла, кметови у беранском крају су имали велики утицај у свом селу, а често су одбијали да изврше наређења турских власти.⁸

Становништво Беранске казе је у огромној већини припадало двома религијама, тако да су се јасно профилисале две основне одвојене заједнице: муслиманска (у највећем броју по етничком пореклу Срби, и у знатно мањем броју Албанци, Турци и Цигани) и хришћанска (у етничком погледу Срби).⁹ Историчар Милош Јагодић је на основу турских извора који садрже резултате пописа из 1874, 1881. и 1903. године и епархијалника Рашко-призренске митрополије, који садрже преглед броја православних домова у сваком протопрезвитеријату, и то посебно варошких и сеоских кућа, приказао како се мењала структура становништва у Косовском вилајету од Берлинског конгреса до 1910. године.¹⁰

На основу података из епархијалника Рашко-призренске митрополије за 1910. Јован Цвијић и Иван Косанчић (Мита Димитријевић) наводе да је те године у Беранској кази број српских кућа износио 1.501, од тога варошких 87 и сеоских 1.414.¹¹ Уочавајући неке недостатке и неслагања код Цвијићевих и Косанчићевих података, на основу података из епархијалника Рашко-призренске митрополије за 1910. годину, Јагодић је извршио одређене корекције, те наводи податак да је тада у Беранској кази било укупно 1.865 домова, и то 87 варошких и 1.778 сеоских. На основу тог

8 Н. Ракочевић, *Политичке и друштвене прилике*, Историја српског народа, шеста књига, први том. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918, ур. А. Митровић, Београд, 1994, 265; Ђ. Пејовић, *нав. дело*, 23.

9 Највећи број становника ове области чине Васојевићи, који своје порекло везују за родоначелника Васа и лозу Немањића. Остали део становништва чине други родови, братства и мања племена, односно њихови делови, било да су староседеоци или досељеници из Брда, Старе Црне Горе и Херцеговине. В. Дедовић, *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*, необјављена магистарска теза, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2004, 10–11.

10 Милош Јагодић је у својим студијама разматрао етничку и верску структуру становништва у европском делу Турске, али не на нивоу насеља, већ се задржао на нивоу већих административно територијалних области – вилајета, санџака, каза и епархија, будући да извори нису дозвољавали другачији приступ. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 241–304; исти, *Нуфуско питање: проблем званичног признања српске нације у Турској 1894–1910*, *Историјски часопис* 57 (2008), 343; исти, *Процена броја Срба (1880–1910)*, *Српске студије* 1 (2010), 62–68.

11 Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд, 1996, 426–446; И. Косанчић, *нав. дело*, 18.

податка и утврђене методе (множио је број варошких кућа са пет чланова у домаћинству, а број сеоских са десет), М. Јагодић је дао процену да је те године у Беранској кази живело 18.215 православних Срба и то у вароши 435 и у селима 17.780. Упоређујући сопствене процене броја православних Срба у Беранској кази за 1899. и 1910, закључио је да се број Срба у том периоду повећао са 16.735 на 18.215, то јест за 1.480, односно 8,8% укупно или 0,8% годишње.¹²

* * *

Крајем XIX и почетком XX века Турска је била у великој економској и политичкој кризи. Заостајала је у укупном развоју за већином европских држава. Незадовољство стањем у држави и владавином султана Абдула Хамида II, као и страх од евентуалног распарчавања Турске уочи и непосредно након састанка руског и британског владара у Ревалу 9. и 10. јуна 1908. године, подстакли су младотурску организацију *Комитет за јединство и напредак* на акцију ради спасавања отаџбине. Њихов циљ је био промена режима у Турској, враћање на снагу Устава из 1876. године и модернизација државе по европском обрасцу у циљу спречавања даљег мешања странаца у њене унутрашње ствари и извесне пропасти. То је довело до Младотурске револуције 23. јула 1908. године.¹³

12 М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 278, 281–282.

13 Група млађих официра у Трећој армијској области турске војске, присталица реформисања Османског царства по модерним западним узорима, на челу са Ахмет Нијази-бејом, командантом 3. батаљона 88. пука, стационираног у Ресену, одметнула се 3. јула 1908. године са својим трупима и повела неку врсту герилске борбе. У намери да спречи ширење побуне у војсци, султан је послао Шемси-пашу у Битољ. Међутим, убрзо по уласку у вилајетски центар, Шемси-паша је убијен 7. јула од стране униформисаног лица. После тога послате су нове трупе са задатком да угуше устанак, али су се оне почеле придруживати побуњеницима. Настојања султана да угуши устанак остала су без резултата. Младотурци су се одмах ставили на чело покрета, а њему су се, свако из својих разлога, придружили антиреформски расположени Албанци, изгладнела војска и конзервативне муслиманске масе, огорчене због нових пореза. Битољски младотурски центар упутио је султану ултиматум, траживши да до 26. јула изда „узвишени султански ферман за отварање парламента посланицима“. Свестан да простора за маневрисање више нема, и да централна власт из дана у дан све више губи контролу над европским деловима царства, султан Абдул Хамид II је преломио. У настојању да сачува престо, а можда чак и живот, 23. јула 1908. године издао је ираду о враћању суспендованог Устава из 1876. године. Смењен је велики везир Кучук Саид-паша и цео његов кабинет, а на његово место доведен бивши велики везир Тамил-паша, који је, у договору са Младотурским комитетом, формирао своју владу 24. јула 1908. године. Овај догађај назван је Младотурском револуцијом или Хуријетом, срећним догађајем. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 93; У. Шешум, *Српска четничка акција (1897–1908)*, *Оружана*

У почетној фази револуције, када је у младотурском покрету преовлађавало либерално крило, била су истакнута начела потпуне грађанске слободе, равноправност нација и вера у Османском царству, уставности, парламентаризма, наговештавана је аграрна реформа. Враћен је на снагу Устав из 1876. године, којим је проглашена једнакост свих народности и вера у Турској, слобода штампе, школовања, збора и договора. Изгледало је да ће први пут у историји реч „једнакост” нешто значити у Османском царству. Ирадом султана, коју је саопштио косовски валија пре него што је објављена у посебном издању листа „Косово”, прокламована је општа амнестија за политичка и криминална дела. Борба чета националиста, Срба, Грка и Бугара, али и разбојничких банди, приказана је као борба за устав од стране режима, те су стога помиловани и позвани на предају. Турски *Комитет за јединство и напредак* обратио се великим силама да не инсистирају више на реформама, већ да се помогне увођењу уставног уређења. Прокламујући слободан развој свих народности, по мишљењу младотурака, отпао је разлог за реформну акцију, па је нови режим тражио да престане страно мешање у унутрашње ствари Царства.¹⁴

Младотурска револуција од 23. јула 1908. и враћање Устава из 1876. године изазвали су политичка превирања у Турској. Револуција је окупила шаролик савез реформских плуралиста, турских националиста, западно оријентисаних секулариста и свакога ко је оптуживао султана за хаос у Царству. Муслимански живаљ¹⁵ поделио се у две странке, на присталице и противнике новог устава. Промене су тешко примали бегови, војска, полиција и остали припадници чиновничког апарата у Турској, који се фанатично држао ислама и његових традиција. Првих годину дана после револуције у Турској је постојало двовлашће, тј. постојала је влада и њени локални органи и чиновници, али и полутајно младотурско политичко удружење *Комитет уједињење и напредак* и његови одбори, који су деловали као влада и управа у сенци. Младотурци нису распустили *Комитет уједињење*

дипломатија, Нови Сад, 2019, 13–16; В. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, књ. III, Краљево, 2022, 40–49.

14 У. Шешум, *нав. дело*, 16; В. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, 40–49.

15 „Муслимани српског језика и етничког порекла сматрали су себе Турцима, односно поистовећивали су верску припадност са етничком, мада су осећали сопствену различитост и анимозитет у односу на етничке Турке, које су називали Туркешама. Православне Србе сматрали су потчињеном рајом, са којом нису желели да имају додирних тачака у етничком смислу”. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 248.

и *напредак*, већ су га претворили у политичку странку која је наставила да се меша тајним каналима у државну управу.¹⁶

Муслиманско становништво са простора некадашњег Новопазарског санџака нагињало је старотурцима, јер му је ислам давао премоћ и привилегије. Наступило је време борбе младотурака и старотурака. Положај Срба у Турској тако је био тежак да су и најмање измене у њеном унутрашњем политичком склопу имале за њих непредвидивих последица. Незавидан положај Срба у Турској могао се, без сумње, изменити и поправити завођењем истинске уставности, која би му гарантовала потпуну слободу и једнакост. Српски живаљ, не само у варошима, него у великој мери и по селима, ступио је активно у политички живот.¹⁷ Схватио је револуцију као ослобођење од апсолутизма, увођење демократских права, претпоставку за развој националног организовања, што би му омогућило бољи положај од оног који је имао у доба апсолутне власти султана Абдула Хамида II. У крајњој линији, веровао је да ће му револуција омогућити коначно национално ослобођење и уједињење са браћом из Србије и Црне Горе.¹⁸ Уз то, већи део становништва, сељаштво, схватило је револуцију као решење аграрног питања. Природно је што су Срби, у таквим околностима, са највећим одушевљењем прихватили промене у Турској јула 1908. године и у тим променама тражили услове за свој развитак.¹⁹

16 M. Vonić, *Mladoturska revolucija*, ESSEHIST, časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti 3 (2012), 60.

17 Првих неколико дана након преврата у Цариграду и после проглашења Устава, а према саветима из Београда и са Цетиња, српско становништво у Османском царству се држало по страни у ишчекивању даљег развоја догађаја, с тим што је у почетку давало предност старој државној, а не револуционарној власти. Србија и Црна Гора су с неповерењем примиле вест о преврату у Турској јер су сматрале да би младотурски успех у сређивању прилика у Турској значио негацију дотадашњих стремљења поробљеног српског народа. Опрезност Србије и Црне Горе била је условљена и тиме што се није ништа знало о држању великих европских сила према догађајима у Турској, као и због тога што се у почетку није стварно знало са колико озбиљности делују турски револуционари. Тек недељу дана после уставне победе, српска влада је почела давати на знање Србима у Турској да се могу придружити акцији младотурака. Са Цетиња је српском становништву препоручено да остану неутрални све док турске странке међусобно не пречисте рачуне. Ђ. Микић, *Под Младотурцима*, Историја српског народа VI-1, 330-331; В. Дедовић, *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*, 89; исти, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, 65-67.

18 У. Шешум, *нав. дело*, 16.

19 *Рад Народне скупштине Отоманских Срба од 2. фебруара до 11. фебруара 1909. године*, Скопље, 1910, 38-48.

* * *

Доношењем устава створени су формални услови за организовање јавног и политичког живота у Турској. Пошто је на захтев младотурака распуштена Српска револуционарна (комитска) организација, после једно-месечних припрема у Скопљу је од 23. до 26. августа 1908. године одржана конференција представника Срба из три вилајета: Косовског, Битољског и Солунског. На конференцији је било 26 делегата, међу којима гимназијски професори, управитељи школа, учитељи и остали. Том приликом је постављена основа нове српске демократске организације, назване „Српска народна организација Срба Османлија”, односно „Српска демократска лига”. Изабрано је извршно тело ове организације – Централни привремени одбор – који је бројао десет чланова. За председника је изабран Богдан Раденковић, вођа раније четничке организације.²⁰

Поред Централног одбора, Правилником организације предвиђено је оснивање вилајетских одбора за Битољски, Солунски и Скадарски вилајет (Привремени централни одбор у Скопљу имао је улогу и вилајетског одбора за Косовски вилајет), окружних и среских одбора и општинских пододбора.²¹

У Беранама је крајем октобра 1908. године на великом народном збору изабран пододбор Српске народне организације Срба Османлија за Беранску казу. На збору су прочитана правила и манифест, што је окупљени народ прихватио. После тога се приступило избору чланова пододбора за Беранску казу. За чланове су изабрани: председник Тома Јоксимовић, учитељ; деловођа Мираш Дабетић, учитељ; чланови Јосиф Бојовић, парох; Александар Поповић, трговац; Ново Саичић, Милоња Обрадовић, Милисав Стијовић, Периша Марковић, Крсто Чубровић, Милић Бабовић, Саво Чукић, Драго Ралевић и Илија Нишавић.²²

Илија Поповић, правник из Берана и касније кајмакам Беранске нахије, био је члан младотурске делегације која је обилазила Косовски вилајет и пратила спровођење реформи.²³

20 *Српска демократска лига у Османској царевини, Манифест–Записник–Организација, Скопље, 1908, 2–4; В. Дедовић, Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године, 102–118.*

21 *Српска демократска лига у Османској царевини, 5–7; Вардар, бр. 10, 2. септембар 1908, 1–2; Ђ. Микић, нав. дело, 332.*

22 *Вардар, бр. 10, 2. септембар 1908, 1–2.*

23 *Илија Поповић је био једини православни Србин на положају кајмакама (управника казе) у Косовском вилајету у периоду 1878–1912. године. Међутим, није дуго остао на том положају. Убили су га муслимани у Сјеници крајем августа 1912. године. Ђ. Микић, нав. дело, 331; М. Јагодић, Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912), 264.*

Централни младотурски комитет је поздравио оснивање Српске народне организације Срба Османлија и прихватио са њом сарадњу. Тако је Српска демократска лига постала представник српског народа у Турској, чиме је српско црквено питање изгубило на значају.²⁴ На основу „Правила за избор посланика“, крајем 1908. године на 38 бирачких места одржани су избори за „Прву Скупштину Отоманских Срба“. На изборном месту у Бера-нама – за Беране и казу изабрана су два народна посланика, и то: учитељ Милић Дабетић, те учитељ и председник беранског учитељског удружења Милан Цемовић. После спроведених избора, Привремени централни одбор сазвао је „Прву Скупштину Отоманских Срба“ на Сретење Господње 15. фебруара 1909. године. У раду „Прве Скупштине Отоманских Срба“ укупно је учествовало 79 посланика из четири вилајета: Косовског, Битољског, Скадарског и Солунског.²⁵ Учитељ из Берана Милић Дабетић је на Скупштини у Скопљу дискутовао о извештају Привременог централног комитета Српске демократске лиге о политичким приликама у Турској, који је поднео Богдан Раденковић.²⁶

После успостављања уставности, младотурци су почели радити на уређивању унутрашњег политичког живота у Турској. Они су прогласили устав и најавили обиман реформни програм који би подједнако задовољио све поданике Царства, без обзира на верске и националне разлике. Расписали су парламентарне, регионалне и локалне изборе, са којима је био повезан читав сплет унутрашњих политичких прилика у Турској. Избори су одржани у периоду од септембра до новембра 1908. године, након чега су формиран Цариградски парламент, вилајетске скупштине, младотурски клубови и организације, у које су делимично улазили и Срби с надом да ће бити више реда, поштовања и толеранције.²⁷

Убрзо се показало да су се младотурски револуционари само формално залагали за равноправност свих вера. Младотурски режим је био недорастао за крупна питања, а либералне идеје са запада служиле су им

24 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД), Просветно-политичко одељење (=ППО), 1908, ред (=Р) 711/Х, ПП бр. 4664, Ж. Балугџић – П. Велимировићу, Скопље 15. септембар 1908; исти-истом, Скопље 17. септембар 1908; прилог на полеђини, ПП бр. 4752, исти-истом, Скопље 26. август 1908; *Цариградски гласник*, бр. 35, 29. август 1908, 1–3; бр. 36, 5. септембар 1908, 1.

25 *Рад Народне скупштине Отоманских Срба од 2. фебруара до 11. фебруара 1909. године*, 17–19; Н. Ракочевић, *Политичке и друштвене прилике*, 286.

26 *Рад Народне скупштине Отоманских Срба од 2. фебруара до 11. фебруара 1909. године*, 38–48.

27 В. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, 118–127.

само до узимања власти, како би стекли симпатије западноевропских земаља. Младотурска главна парола „Слобода и једнакост за све” замењена је паролама „Османлијско царство Османлијама” и „Ово је турско и турско мора остати”.²⁸ Тако је нова турска власт убрзо донела тешка разочарања православном становништву. Талас побуна поново је захватио земљу. Нарочито озбиљни покрети јавили су се међу Албанцима у Доњим Васојевићима, Старој Србији и Македонији.²⁹

На основу написа из Берана који говоре о приликама у овом крају, а који су објављени у *Цариградском гласнику*, листу отоманских Срба, може се закључити да је младотурски режим све више ограничавао права српског становништва у Беранској кази, чиме је изазивао талас разочарања.³⁰ „Стари Турци, који су у душама потпуни реакционари, а само на свом лицу имају нову маску и усиљени осмејак на уснама, када још не појимају смисао уставности, те тјерају свој стари занат. Ни интелигенција није измакла, нити чиновници наших судова овдје. И умјесто да гоњени нађу заштиту, бар код оних, који су прокламовали слободу, они и тамо наилазе на опору, горку заштиту, која баца мрљу на нову ријеч у турском ријечнику *хуријет* – слободу.”³¹ Представници младотурске власти задржали су све особине старог режима. „Само се још код њих све више испољава једна црта, која код бившијех власника није била тако јасно изражена, а то је шовинизам. Шовинизам је основна црта младотурског програма. Младотурци нису либерална, реформаторска странка. Њихова појава је само једна муслиманска реакција на утицаје Европе.”³²

Као националистичка организација, Младотурска партија је настојала да отоманизује народности у Турској, па се сурово окомила на националне и културне особености појединих народа и гушила их. Иако су младотурски револуционари формално прокламовали равноправност свих вера, истински циљ им је био наметање турског језика и турског националног осећања свим становницима државе. Кад су се учврстили на власти и добили моралну подршку Немачке и Енглеске, изгласали су закон којим се забрањивало оснивање националних политичких удружења и организација. Срби у Беранској нахији су почетком јула 1909. године изабрали две црквено-школ-

28 Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903–1908*, Београд, 1937, 68.

29 В. Ћоровић *Борба за независност Балкана*, Београд, 2009, 143–145.

30 *Цариградски гласник*, бр. 38, 11. септембар 1909, 3; бр. 39, 18. септембар 1909, 1–2, 4.

31 *Цетињски вјесник*, бр. 62, 12. август 1909, 2.

32 *Исто*, бр. 78, 7. октобар 1909, 3.

ске општинске управе.³³ Једну код манастира Ђурђеви ступови, у којој је за председника изабран Авро Цемовић, док је друга формирана у вароши Беране, а за председника је изабран Александар Поповић.³⁴ Младотурска власт је отежавала рад овим црквено-школским општинским управама. „Једнијем незаконитијем поступком младотурци су унизили сва општинска права – они су забранили општинске изборе. Тежега ударца одавно нијесу добиле народности у Турској. Једновременно се забрањује народностима рад на политичком пољу и рад на црквеном и просветном пољу. Желе ли, онда, младотурци да народе упуте на револуционарни рад?”³⁵

Најтежи ударац нетурским народностима младотурски режим задао је кад је изменио члан 16 Устава, по коме је турска власт имала главни надзор над свим школама у Царевини. Школска настава се морала уједначити за све припаднике, са крајњим циљем отоманизације.³⁶ Школе су биле национална жаришта, а учитељи најизразитији носиоци идеје националног и социјалног

33 Турска власт је у складу са општим и локалним приликама допуштала црквено-народну самоуправу и кроз њу извесно деловање српског народа. Главни проблем српског народа у Турској био је недостатак самосталне црквене организације. Једини пут извесног осамостаљивања био оснивање црквено-школских општина (ДАС, МИД, ППО, 1889, фасц. III, ПП бр. 226, С. Новаковић – Ч. Мијатовићу, Цариград, 1. фебруар 1889; ПП бр. 889, исти – С. Грујићу, Цариград 7. август 1889; С. Новаковић, *Цариградска патријаршија и православље. Разматрања у прилог расправи црквено-просветног питања у европској Турској*, Београд, 1896, 440–441; Ј. Билас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина, 1969, 124; С. Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903). Борба за Балкан*, Београд, 1992, 313). Срби су се ради очувања идентитета и личне и колективне сигурности окупљали у црквено-школске општине, које су временом постале не само верске, него и заједнице свеукупне активности српског народа у Турској. Општине су бринуле о отварању школа и постављању учитеља, обнављању цркава и манастира где је то било могуће, о оснивању певачких дружина, библиотека и читаоница, новчаних фондова и других културно-просветних установа, водиле су матичне књиге становништва, решавале имовинске спорове, устајале у одбрану чифчија и заузимале ставове по другим важним питањима. Црквено-школске општине су имале своју управу. Број чланова тих управа био је различит и кретао се од седам до дванаест (Ј. М. Јовановић, *нав. дело*, 69; Н. Перић, *Опште одредбе о управи црквених и народних послова, православних хришћана, поданика Њ. Ц. Величанства Султана под управом Васељенског престола, (1888), Патријаршијска и Синодална окружница*, Београд, 1900, 179–183; С. Чановић, *Положај српских основних школа на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века и неки наставни проблеми*, Зборник Филозофског факултета у Приштини V, свеска А (1969), 285).

34 *Цетињски вјесник*, бр. 55, 18. јул 1909, 2.

35 *Исто*, бр. 78, 7. октобар 1909, 3.

36 ДАС, МИД, ППО, 1908, Р 12/XIII, М. Пећанац – М. Миловановићу, 21. јул 1908; *Цетињски вјесник*, бр. 73, 19. септембар 1909, 3; *Цариградски гласник*, бр. 37, 12. септембар 1908, 1.

ослобођења. У тежњи за очувањем српског националног бића, а касније и ослобођењем од турске власти, владе Србије и Црне Горе су радиле на отварању школа и у Доњим Васојевићима, као и на њиховом финансирању и опремању уџбеницима и другим наставним средствима. Циљ је био да се припреме кадрови који ће у том крају подстицати борбу за национално и социјално ослобођење од турске феудалне власти.³⁷ Уочавајући такав значај и улогу српских школа, турске власти су настојале да школе подреде својој администрацији и тако их донекле омету у њиховом националном раду. Иако је на основу црквених повластица Цариградска патријаршија добила широка овлашћења за регулисање школских и просветних питања хришћанског становништва, која су потврђена и окружницом великог везира од 23. јануара 1891. године, Porta је намеравала да српске школе у Рашко-призренској епархији подвргне закону о меарифу на основу тескере турског министра правде и вера из 1897. године. Крајем XIX и почетком XX века, турске власти су школама и учитељима правиле више проблема, без обзира на законом гарантована права. Први и основни захтев је да свака школа мора имати одобрење за рад (русет-наму), а учитељи оверене дипломе од стране вилајетског меарифата. Такође су тражени и подаци о програмима, наставном плану, извору финансија и др. Циљ турских власти био је да онемогуће даљи развој српских школа, од учитеља су тражене дозволе и дипломе које су потврђивали меарифи (вилајетски школски управници).³⁸

Под ударом турске политике нашле су се и школе у Беранској кази, које су биле под контролом Рашко-призренске митрополије, а којима су материјално помагале владе Србије и Црне Горе.³⁹ Крајем 1905. године дошло је до протеста учитеља у Беранској кази зато што су им месне власти увеле обавезу учења турског језика и за предавача одредиле хоџу.⁴⁰ Иако су српски дипломатски представници у Турској више пута тражили

37 Значајан вид национално-политичког деловања Србије у Старој Србији биле су просветне активности, као што су отварање и финансирање школа, слање учитеља, поклањање уџбеника, учила и наставних средстава, стипендирање ученика и студената (школовање питомаца). М. Дашић, *Васојевићи у устанцима 1860–1878*, Подгорица, 1992, 299; З. Делетић, *Настава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године*, Подгорица, 1995, 250.

38 ДАС, МИД, ППО, 1892, док. бр. 191, П. Дрваревић – М. Миловановићу, Рашка, 5. X 1892.

39 *Невесинје*, бр. 9, 1. јул 1908; бр. 15, 12. август 1908; З. Делетић, *нав. дело*, 262; Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, Историјски записи 3–4 (1962), 495.

40 Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ), Министарство иностраних дела (=МИД), 1905, док. бр. 2249, учитељи Дабетић и Протић – министру иностраних дела Кнежевине Црне Горе Гавру Вуковићу, Беране, 9. октобар 1905; *нав. дело*, 167.

од младотурских власти да се укину незаконити захтеви ранијих турских власти и да српске школе могу наставити рад по старим правилима, оне су се на то оглушавале.⁴¹ Тако је дошло до прекида рада у школама, затварања школа и хајки на учитеље – носиоце српске културе и националне мисли.⁴² Током друге половине 1909. године, младотурске власти у Беранској кази, као и у целој Рашко-призренској епархији, „позатварали су све српске школе; претресали школе и цркве; [...] извршили су многобројна хапшења и незаконите глобе; четири пута су претресали домове народнијех првака и учинили много отмица и похара и другијех разнијех насиља”.⁴³ Тако је младотурски режим доказао да се само формално залагао за равноправност свих народа у Турској, а да му је прави циљ био да се наметне турски језик и један национални осећај свим народима у држави.⁴⁴

Младотурски притисак на школе у Беранама кулминирао је средином маја 1910. године затварањем свих школа. Због „велеиздајничке” афере у Беранама, српски учитељи су растерани, а школе затворене.⁴⁵ „Нова Турска, која врло радо хоће да се представи као напредна, слободоумна и солидна, баш самим тиме себи врло рђаву услугу чини, јер се пред цијелијем свијетом приказује као назадна и мрачњачка земља, којој напредак и просвјећеност смета и која од сваког прогреса преза и жели да буде и остане само царство мрака.”⁴⁶ Рашко-призренски митрополит заузео се код турске владе за поновно отварање школа у Старој Србији. Србија и Црна Гора подржале су ову митрополитову акцију, тако да је Порта крајем 1910. године поново одобрила рад школа. Пошто су учитељи и даље избегавали да поднесу дипломе на оверу меарифату, изговарајући се да се они придржавају митрополитових упутстава, турске власти су довеле бугараше за учитеље. Сељаци, међутим, нису хтели да шаљу децу у школу, тако да ови нису имали са ким

41 ДАС, МИД, ППО, 1908, Р 12/XIII, док. бр. 4922, М. Пећанац – М. Миловановићу, Приштина, 21. јул 1908; Р 711/X, док. бр. 4666, исти-истом, Приштина 16. август 1908; док. бр. 4719, исти-истом, Приштина 21. август 1908; док. бр. 4719, исти-истом, Приштина 1. септембар 1908; Р 12/XIII, док. бр. 4938, исти-истом, Приштина 3. септембар 1908.

42 *Цетињски вјесник*, бр. 86, 7. новембар 1909, 3; бр. 11, 6. фебруар 1910, 1; С. Чановић, *нав. дело*, 281.

43 *Цетињски вјесник*, бр. 11, 6. фебруар 1910, 1.

44 *Исто*.

45 *Исто*, бр. 40, 19. мај 1910, 3; бр. 75, 18. септембар 1910, 2; бр. 77, 25. септембар 1910, 2; 3. Делетић, *нав. дело*, 265; Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, 495.

46 *Цетињски вјесник*, бр. 77, 25. септембар 1910, 2.

да раде.⁴⁷ Пошто је митрополит Нићифор наговорио српске учитеље да не подносе дипломе на оверу меарифату, а српска и црногорска влада биле су за то да се дипломе подносе турским властима, дошло је до отвореног сукоба између митрополита Нићифора и српске и црногорске владе. Због тог сукоба митрополит је почетком 1911. године поднео оставку на свој положај, а српски учитељи почели су да предају своје дипломе на оверу турским властима. Тако је дошло до обнове рада српских школа.⁴⁸

Уместо да је увидео грешке старог апсолутистичког режима и кренуо да ради на њиховом исправљању и тако својим радом „улије народу потпуну веру у уставност, браство и једнакост“, нови режим је својим поступцима изазвао још већу несигурност и анархију.⁴⁹ Покушај младотурског режима да забрани оснивање националних удружења и организација и на тај начин изврши денационализацију није био више могућ, јер су многи народи већ сувише далеко отишли у организовању народне свести и енергије. „У Турској се развијају прилике да сваки час могу избити на површину судбоносни догађаји. [...] Понајприје видимо подмуклу али циновску борбу између Младотурака и Старотурака. Па онда отворену буну Арнаута, која није без страног утицаја. Најпослије и нагло рашћење незадовољства међу свима осталим народностима због назадног закона о слободи удружења. Разочарење с Младотурцима постаје опште. Кад све те неприлике скупите у једно, добијете пред очи слику једнога народног вријења, који не обећава ништа доброг“, пише у уводном тексту *Цетињског вјесника*.⁵⁰

Средином јула 1909. године у Беране је дошао нови кајмакам Нури-бег. Био је пореклом Бугарин, а у Цариграду је завршио Правни факултет. Одмах по доласку у Беране, позвао је народне прваке и саопштио им да се свако његово наређење мора спровести у року од шест дана. „Свака моја наредба за непокорне новом закону османлијске империје имаће рока шест дана, а седми се предаје кривац војном суду па он ће био у нашу царевину, војска са њим посла има, он је већ пресуђен на смрт. Цијена му је живота 18 пара, тј. онолико колико кошта фишек у фабрици. Ми смо Турци доста досад пролили наше крви, да и код нас дође европски закон, а та крв што је проливена, то је узрок бивши султан Хамид и његови приврженици, а сад

47 ДАЦГ, МИД, 1909, док. бр. 1029, Г. Протић – МИД-у Црне Горе, 21. јун 1910.

48 В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903–1912*, Нова Варош, 1972, 333–337; Н. Ракочевић, *Санџак на страницама Цетињског вјесника од младотурског устава јула 1908. до балканских ратова*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, VI, Пријепоље, 1978, 140–141.

49 *Цетињски вјесник*, бр. 62, 12. август 1909, 2.

50 *Исто*, бр. 68, 2. септембар 1909, 1.

наша Младотурска странка и народни посланици у Цариграду у заједници без вјере и народности саставили су закон, да је за свакога равноправност а противник да се ломи и сатире.”⁵¹

Том приликом је издао још неколико наређења. Забранио је ношење капа са иницијалима „НП” (Никола Први) и одредио веома кратак рок да се ови знаци замене иницијалима „С.М.” (Султан Мехмед) или знаком месеца са звездом. Такође је наредио да је сваки поданик Османског царства дужан да узме нуфуз. На основу тог наређења, одмах се почело са прикупљањем заосталих пореза и осталих дажбина. Поједина села Беранске нахије су још увек избегавала да уместо десетине дају осмину, која је уведена осам година раније.⁵² Турски мејмури су почели да уз пратњу низама прикупљају наведене дажбине. Народ села Веничка се томе и овога пута супротставио, па је село било опкољено од стране војске.⁵³ Из Црне Горе је народу предлагано „да се поковавају властима иначе противљење може да им донесе неприлике и ништа друго”.⁵⁴

Једна од новина које је увео кајмакам Нури-бег била је ограничење могућности да се уђе и изађе из Беранске нахије у Црну Гору. Уместо три, уведен је један гранични прелаз, и то са пасошима.⁵⁵ Црногорски грађани убудуће неће моћи прелазити границу носећи са собом оружје, како је до тада било.⁵⁶ Због тога је црногорски министар иностраних дела тражио од свог посланика у Цариграду да интервенише код турске владе да таква одлука мора бити донесена на нивоу владе, с тим да се остави пристојан рок од 15 до 20 дана за примену таквих мера. Такође се турска влада упозорава на последице које могу због тога настати. „Ви знате да је то стари обичај да

51 ДАЦГ, МИД, 1909, док. бр. 872, А. Цемовић – Л. Војводићу, 12. јун 1909.

52 Становништво Беранске казе се још 1900. супротставило увођењу осмине уместо десетке. Отпором и претњама да ће покренути буну успело је да одложи плаћање осмине све до 1909. године. Зато је те године, уз помоћ војске, прикупљан накнадни порез у износу од 36%. Ђ. Пејовић, *нав. дело*, 72; В. Дедовић, *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*, 76–77; ДАЦГ, МИД, 1909, док. бр. 312, писмо политичких главара – МИД-у Црне Горе, 5. јун 1909; док. бр. 1392, Л. Војводић – истом, 3. септембар 1901; док. бр. 357, исти–истом, 4. фебруар 1902; док. бр. 35, Г. Вуковић – посланику Црне Горе у Цариграду, 8. јануар 1904; док. бр. 711, Г. Протић – МИД-у Црне Горе, 1. јун 1909; док. бр. 975, Црквено-школска општина Беране – истом, 6. август 1909.

53 ДАЦГ, МИД, 1909, док. бр. 435, Г. Протић – МИД-у Црне Горе, 1. јун 1909.

54 Исто, док. бр. 1017, МИД Црне Горе – Г. Протићу, 19. август 1909.

55 Исто, док. бр. 872, А. Цемовић – Л. Војводићу, 12. јун 1909; док. бр. 1210, Л. Војводић – МИД-у Црне Горе, 18. јун 1909.

56 Исто, док. бр. 963, МИД Црне Горе – црногорској делегацији у Цариграду, 4. јул 1909.

нам вазда под оружјем иду и да су прелазили границу исто тако а из нужде да се могу бранити од дивљих Арнаута [...] ће нема власти турске.”⁵⁷

Председник црквено-школске општине у Беранама Авро Цемовић и деловођа Симо Кастратовић су 19. јула 1909. године посетили беранског кајмакама и уложили му жалбу због тога што Арнаут и муслимани носе оружје, док та забрана важи једино за Србе.⁵⁸ То није имало ефекта, јер је већ следећег дана турска војска извршила претрес српских кућа на Полици са циљем проналаска оружја. Око петсто турских војника поразбијало је врата на кућама, упадало у њих и премлаћивало српско становништво. Том приликом најгоре је прошао Зарија Масловарић, коме су нашли на глави црногорску капу. Њега су премлатили и одвели у затвор у Беране.⁵⁹ Иако су младотурци настојали да свим мерама разоружају Србе, то им је ишло доста тешко. Срби су углавном имали оружје старог модела, које је накнадном одлуком турске владе било дозвољено.⁶⁰

Незадовољство доњовасојевићког становништва младотурским режимом увећавала је чињеница да се са реформама почињало у Беранама, где у то време није било великих проблема, а не у стално узнемираним местима, попут Пећи, Баковице, Рожаја, Плава и Гусиња, где су се Арбанаси оштро супротстављали свим захтевима нове власти. „То значи да турске власти просто изазивају наш елеменат к нереду и одрицању послушности како би га боље сатрили”, каже се у писму Пограничног комесаријата у Андријевици Министарству иностраних дела Црне Горе.⁶¹ У одговору Министарства на ово писмо стоји: „Кад се већ реформе морају да чине у Турској, почеле се с једног или другог краја, у то не треба да гледају прекогранични главари, но нека се поковавају властима, иначе противљење с њине стране може само да им донесе неприлике и ништа друго и [...] никакав корак чинити.”⁶²

Црногорска влада је преко свог комесара у Андријевици слала савете доњовасојевићком становништву да се покорава турским властима и да предаје оружје; да се уздржавају од сваког нереда и сукоба и да се клоне револуције; да се против насиља и безакоња жали Порти и да жалбе упућује преко Цетиња.⁶³ Црногорска влада је заузела овакав став да би се избегли

57 Исто, док. бр. 872, А. Цемовић – Л. Војводићу, 12. јун 1909.

58 Исто, док. бр. 975/4, Г. Протић – МИД-у Црне Горе, 20. јул 1909.

59 Исто, док. бр. 1049, исти-истом, 6. август 1909.

60 Исто, док. бр. 1451, исти-истом, 14. јул 1909.

61 Исто, док. бр. 711, исти-истом, 1. јун 1909.

62 Исто, док. бр. 1017, МИД Црне Горе – Г. Протићу, 19. август 1909.

63 Исто, док. бр. 736, исто-истом, 5. јун 1909.

сукоби на граници и на тај начин да укаже светском јавном мњењу да се Црна Гора залаже да се мир на њеним границама заведе и одржи.

Берански кајмакам Нури-бег био је врло суров у спровођењу својих намера да се обрачуна са православним становништвом у Беранској кази. Искористио је један инцидент (пуцање из ватреног оружја), који се десио на Госпођинданском сабору код манастира Ђурђеви ступови 28. августа 1909. године, да око осамсто присутних грађана на сабору прогласи за асије (одметнике), уз образложење да је тога дана доњовасојевићко становништво намеравало да изведе анектирање Беранске казе Црној Гори. Уведено је опсадно стање и покушано да се оснује преки суд.⁶⁴ „Из паклене машине кајмакама беранскога једнако се нижу све новији планови, који се скупа односе на то, да се слобода српскога живља сведе на ниво ропске потчињености. Мјесто тежњи на остварењу уставних начела и задовољења правосуђа у границама свога дјелокруга, сва активност његова прожета је у смислу горње сврхе. То су резултати онолике радости и овације нашега народа приликом прокламовања Устава и све донде док није дошао у Беране за кајмакама, – тај потурчењак Нури беј. Његов, подлостима наоружани дух, привукао је око себе као магнет све личности, који апсолутно појма немају о својим дужностима, које као грађани Отоманске Империје дугују истој. [...] Котерија овдашњих Мухамедоваца, у служби кајмакамовој, прожета је реакционарним идејама; њој је неправдо и никада се не може помирити са уставним начелом – једнакости. Овакви се налазе стално уз кајмакама, и тешко јадној жртви, на коју они укажу прстом.” Аутор овог извештаја наводи да „међу таквим мрачним типовима има нажалост и већи број Срба, проданих душа, који су у виду шпијунаже постали слијепа оруђа измишљених планова кајмакамових”.⁶⁵

У склопу политике отоманизације нетурских народа, младотурци су донели закон да у редовној војсци служе и хришћани. На основу тог закона, током септембра 1909. године почео је попис младића од двадесет до двадесет три године. Према службеном саопштењу турског министра војног, војску ће служити само они који су рођени у периоду од 1884. до 1904. године. Предвиђено је да Једренски, Солунски, Битољски и Косовски вилајет дају по 42.000 регрута. Младићи који ступе у војску у двадесетој години, служиће три године, они од двадесет две служиће две године, а они од двадесет три служиће само годину дана. Они који су рођени пре 1884. године биће уведени у резервни састав војске и позиваће се на 25-дневне

64 Исто, док. бр. 3659, Л. Војводић – МИД-у Црне Горе, 31. август 1909; *Цетињски вјесник*, бр. 71, 12. септембар 1909, 4; бр. 72, 16. септембар 1909, 2; бр. 86, 7. новембар 1909, 3; Ђ. Микић, *нав. дело*, 341.

65 *Цетињски вјесник*, бр. 86, 7. новембар 1909, 3.

војне вежбе сваке године.⁶⁶ Ова одлука власти изазвала је узнемиреност код српског становништва у Беранској нахији. Пошто је било јасно да турске власти неће одустати од своје намере, узнемиреном становништву је остајало да бира један од три могућа излаза: да младићи служе у редовној турској војсци као и остали турски држављани, да се обавеза откупи плаћањем војнице или да беже у Србију или Црну Гору и тако избегну војну обавезу. Ово питање је постало једна од главних тема међу српским становништвом, главарима и учитељима, као истакнутим националним радницима и уваженим грађанима. Једни су били за то да Срби служе у турској војсци, јер би тако постали јачи чинилац у политичком животу Царевине, а и зато што би тако избегли да плаћају војницу од 25 турских лира по војном обвезнику.⁶⁷ Овај став је такође образлаган тиме да не треба дозволити да за војску способни младићи беже у суседне државе, јер на тај начин њихова земља остаје необрађена и слаби одбрамбена моћ српског становништва. Други су сматрали да ни по коју цену не треба прихватити такву обавезу, изјављујући да су спремни да пођу у планине и преко границе, рађе него да служе у толико омрзнутом низаму.⁶⁸

У пролеће 1910. године и у Беранама је почео попис младића за војску. Према писању беранског муфтар (старешина варошке махале), из Берана је за војску тражено преко хиљаду војника, а само из Горњих Села 120. Горњоселјани су одлучили да неће да дају ниједног војника „па да ће све бити роб и гроб”.⁶⁹

Увидевши да регрутовање младића неће ићи лако, турске власти су решиле да то спроведу силом. Војска је обилазила села, хапсили су и приводили очеве младића који су већ избјегли преко границе, саслушавали их и вршили бројна насиља.⁷⁰ Бекство младића узимало је све више маха. Новембра 1910. на територији Андријевице налазило се око 280 војних бегунаца.⁷¹ Емигрирање младића способних за војску постало је предмет разговора турских и црногорских власти. На састанку у Веничкој 18. маја 1911. турски представници су истакли да у војсци морају служити сви који

66 Исто, бр. 71, 12. септембар 1909, 1.

67 Ђ. Пејовић, *нав. дело*, 100.

68 Исто; Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, 493–494.

69 ДАЦГ, МИД, 1910, док. бр. 711, Горњоселски кметови – Обласној управи у Колашину, 3. април 1910.

70 Исто, док. бр. 1980, Г. Протић – председнику Владе Црне Горе, 20. април 1910.

71 Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, 493.

нису прешли предвиђене године старости, и то по коцки где кога западне, а не само у европској Турској, како су раније власти обећавале.⁷² Са Цетиња је саветовано да се одбегли младићи враћају кућама и да пристану на слушање у турској редовној војсци, али то није имало ефекта, тако да се веома мали број српских младића одазвао позиву.⁷³

Уместо да среди прилике у земљи, младотурски режим је својим поступцима изазвао још већу несигурност и анархију. Репресалије над српским народом у Беранској кази и нови попис српских младића за војску, који је вршен у пролеће 1911. године, допринели су да се народ Доњих Васојевића опет разбежи од својих кућа.⁷⁴ На целој источној црногорско-турској граници стање се заоштравало из дана у дан. Те године је и Црна Гора вршила попис своје војске, на основу чега је турска влада претпостављала да би ускоро могло доћи до рата са Црном Гором. Зато је повећала војне снаге према Црној Гори. Поред појачаних кордонских стража, границу су обезбеђивале и летеће получете. Појачани су и гранични гарнизони у Беранама, Плаву, Бијелом Пољу и Пљевљима.⁷⁵ На овакве потезе турске владе Црна Гора је узвратила појачаним мерама опрезности на граници.⁷⁶

Обострано нагомилавање војних снага додатно је заоштравало ионако напето стање у Доњим Васојевићима. Многобројни турски кордуни (војници граничари) често су пуцали са караула на становништво у Црној Гори, а на мети су им били и Срби у Доњим Васојевићима. Тако је српском становништву било веома отежано кретање кроз села, а нарочито одлазак у планину. Због честе ватре са ових караула, Срби су се организовали и вршили њихову опсаду и ликвидацију кордуна.⁷⁷

Младотурски режим није зауставио дугогодишњу друштвено-економску и политичку кризу у којој се нашло Турско царство. Десило се управо супротно, оно је све више тонуло, а националне противуречности су се до-

72 ДАЦГ, Министарство унутрашњих дела (=МУД), 1911, док. бр. 1471, Р. Вешовића – МУД-у Црне Горе, 18. мај 1911.

73 ДАЦГ, МИД 1911, док. бр. 1471, Р. Вешовић – МИД-у Црне Горе, 20. септембар 1911; Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, 507.

74 ДАЦГ, МИД, 1911, док. бр. 2680, Р. Вешовић – МИД-у Црне Горе, 28. октобар 1911.

75 Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, 506.

76 ДАЦГ, Министарство војно (=МВ), 1911, док. бр. 476, Наредба министра војног бригадира Ива Ђуровића команди Четврте дивизије у Колашину, 5. август 1911.

77 ДАЦГ, МИД, 1911, док. бр. 2416 и 2428, Извештаји обласног управитеља у Андријевици Греговића МИД-у Црне Горе, 20. и 22. август 1911; док. бр. 2545, Ј. Вукотић – МИД-у Црне Горе, 14. септембар 1911; *Вардар*, бр. 81, 13. септембар 1911, 3.

датно заоштравале. Становници који нису били турског порекла подвргнути су још већем угњетавању и обесправљивању. Права српског становништва су ограничавана, а упорно се инсистирало на обавези служења младића у турској војсци. Поред све чешћих нереда и других народа у Турској, на руку им је дошла и изненадна објава рата Италије Турској 28. септембра 1911. године. Овај догађај је поново отворио „Источно питање”, изоловао Турску, убрзао стварање балканског савеза и означио увод у Први балкански рат, који ће довести до слома Турског царства у Европи.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Необјављени извори / Unpublished sources

1. Државни архив Србије (ДАС) [Državni arhiv Srbije (DAS)]
 - Министарство иностраних дела (МИД), Просветно-политичко одељење (ППО) [Ministarstvo inostranih dela (MID), Prosvetno-političko odeljenje (PPO)]
2. Државни архив Црне Горе (ДАЦГ) [Državni arhiv Crne Gore (DACG)]
 - Министарство иностраних дјела (МИД) [Ministarstvo inostranih djela (MID)]
 - Министарство унутрашњих дјела (МУД) [Ministarstvo unutrašnjih djela (MUD)]
 - Министарство војно (МВ) [Ministarstvo vojno (MV)]

Објављени извори / Published sources

1. Г. Вуковић, *Мемоари*, том III, прир. С. Томовић, Цетиње–Титоград, 1985. [G. Vuković, *Мемоари*, том III, прир. S. Tomović, Cetinje–Titograd, 1985].
2. *Рад Народне скупштине Отоманских Срба од 2. фебруара до 11. фебруара 1909. године*, Скопље, 1910. [Rad Narodne skupštine Otomanskih Srba od 2. februara do 11. februara 1909. godine, Skoplje, 1910, 38–48].
3. *Српска демократска лига у Османској царевини, Манифест–Записник–Организација*, Скопље, 1908. [Srpska demokratska liga u Osmanskoj carevini, Manifest–Zapisnik–Organizacija, Skoplje, 1908].

Штампа / Periodicals

1. *Вардар* (1908, 1911) [Vardar (1908, 1911)].
2. *Невесинје* (1908) [Nevesinje (1908)].
3. *Цариградски гласник* (1908, 1909) [Carigradski glasnik (1908, 1909)]
4. *Цетињски вјесник* (1909, 1910) [Cetinjski vjesnik (1909, 1910)].

Литература / Literature

1. М. Велимировић, *Васојевићи, Полимље, Метохија*, Годишњица Николе Чупића 18 (1898) [M. Velimirović, *Vasojevići, Polimlje, Metohija*, Godišnjica Nikole Čupića 18 (1898)].
2. Р. Вешовић, *Племя Васојевићи*, Андријевица–Подгорица, 1998. [R. Vešović, *Pleme Vasojevići*, Andrijevica–Podgorica, 1998].
3. М. Вонић, *Mladoturska revolucija*, ESSEHIST, časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti 3 (2012), 53–60.
4. М. Дашић, *Феудални односи и етничка кретања у Горњем Полимљу у XVIII и првој половини XIX вијека*, Историјски записи 3 (1980). [M. Dašić, *Feudalni odnosi i etnička kretanja u Gornjem Polimlju u XVIII i prvoj polovini XIX vijeka*, Istorijski zapisi 3 (1980)].
5. Исти, *Васојевићи у устанцима 1860–1878*, Подгорица, 1992. [Isti, *Vasojevići u ustancima 1860–1878*, Podgorica, 1992].
6. В. Дедовић, *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*, необјављена магистарска теза, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2004. [V. Dedović, *Bune u Vasojevićima krajem 19. i početkom 20. veka*, neobjavljena magistarska teza, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, 2004].
7. Исти, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонију од 1885. до 1912. године*, књ. III, Краљево, 2022. [Isti, *Rad Srbije na zaštitu srpskih državnih i nacionalnih interesa u Makedoniji od 1885. do 1912*, knj. III, Kraljevo, 2022]
8. З. Делетић, *Настава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године*, Подгорица, 1995. [Z. Deletić, *Nastava istorije u Crnoj Gori, od 1834. do 1918. godine*, Podgorica, 1995].
9. Ј. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина, 1969. [J. Đilas, *Srpske škole na Kosovu od 1856. do 1912. godine*, Priština, 1969].
10. М. Јагодић, *Нуфуско питање. Проблем званичног признања српске нације у Турској 1894–1910*, Историјски часопис 57 (2008), 343–354. [M. Jagodić, *Nufusko pitanje. Problem zvaničnog priznanja srpske nacije u Turskoj 1894–1910*, Istorijski časopis 57 (2008), 343–354].
11. Исти, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009. [Isti, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878–1912)*, Beograd, 2009].
12. Исти, *Процена броја Срба (1880–1910)*, Српске студије 1 (2010), 39–80. [Isti, *Procena broja Srba (1880–1910)*, Srpske studije 1 (2010), 39–80].
13. Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903–1908*, Београд, 1937. [J. M. Jovanović, *Borba za narodno ujedinjenje 1903–1908*, Beograd, 1937].
14. И. Косанчић, *Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд, 1912. [I. Kosančić, *Novo-pazarski sandžak i njegov etnički problem*, Beograd, 1912].

15. М. Костић, *Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Скопског научног друштва 21 (1940), 93–108. [М. Kostić, *Iz istorije Srba u Novopazarskom sandžaku posle Berlinskog kongresa 1878*, Glasnik Skopskog naučnog društva 21 (1940), 93–108].
16. Ђ. Микић, *Под Младотурцима*, Историја српског народа, шеста књига, први том. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918, ур. А. Митровић, Београд, 1994, 330–348. [Ѓ. Mikić, *Pod Mladoturcima*, Istorija srpskog naroda, šesta knjiga, prvi tom. Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918, ur. A. Mitrović, Beograd, 1994, 330–348].
17. С. Новаковић, *Цариградска патријаршија и православље. Разматрања у прилог расправи црквено-просветног питања у европској Турској*, Београд, 1896. [S. Novaković, *Carigradska patrijaršija i pravoslavlje. Razmatranja u prilog raspravi crkveno-prosvetnog pitanja u evropskoj Turskoj*, Beograd, 1896].
18. Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878–1912*, Титоград, 1973. [Ѓ. Pejović, *Politika Crne Gore u Zatarju i Gornjem Polimlju 1878–1912*, Titograd, 1973].
19. Н. Перић, *Опште одредбе о управи црквених и народних послова, православних хришћана, поданика Њ. Ц. Величанства Султана под управом Васељенског престола, (1888), Патријаршијска и Синодална окружница*, Београд, 1900. [N. Perić, *Opšte odredbe o upravi crkvenih i narodnih poslova, pravoslavnih hrišćana, podanika Nj. C. Veličanstva Sultana pod upravom Vaseljenskog prestola, (1888), Patrijaršijska i Sinodalna okružnica*, Beograd, 1900].
20. Н. Ракочевић, *Политичке и друштвене прилике*, Историја српског народа, шеста књига, први том. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918, ур. А. Митровић, Београд, 1994, 263–290. [N. Rakočević, *Političke i društvene prilike*, Istorija srpskog naroda, šesta knjiga, prvi tom. Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918, ur. A. Mitrović, Beograd, 1994, 263–290].
21. Исти, *Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908–1912)*, Историјски записи 3–4 (1962), 485–515. [Isti, *Stanje na crnogorsko-turskoj granici uoči Balkanskog rata (1908–1912)*, Istorijски zapisi 3–4 (1962), 485–515].
22. Исти, *Санџак на страницама Цетињског вјесника од младотурског устава јула 1908. до балканских ратова*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, VI, Пријепоље, 1978, 136–149. [Isti, *Sandžak na stranicama Cetinjskog vjesnika od mladoturskog ustava jula 1908. do balkanskih ratova*, Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VI, Prijepolje, 1978, 136–149].
23. Исти, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње, 1981. [Isti, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1918*, Cetinje, 1981].
24. С. Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903). Борба за Балкан*, Београд, 1992. [S. Terzić, *Srbija i Grčka (1856–1903). Borba za Balkan*, Beograd, 1992].
25. В. Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд, 1973. [V. Ćorović, *Borba za nezavisnost Balkana*, Beograd, 1973].

26. Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд, 1996. [J. Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, Beograd, 1996].
27. С. Чановић, *Положај српских основних школа на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века и неки наставни проблеми*, Зборник Филозофског Факултета у Приштини V, свеска А (1969), 279–306. [S. Čanović, *Položaj srpskih osnovnih škola ns Kosovu i Metohiji krajem XIX i početkom XX veka i neki nastavni problemi*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini V, sveska A (1969), 279–306].
28. В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903–1912*, Нова Варош, 1972. [V. Šalipurović, *Kulturno-prosvetne i političke organizacije u Polimlju i Raškoj 1903–1912*, Nova Varoš, 1972].
29. У. Шешум, *Српска четничка акција (1897–1908), Оружана дипломатија*, Нови Сад, 2019. [U. Šešum, *Srpska četnička akcija (1897–1908), Oružana diplomatija*, Novi Sad, 2019].

THE POSITION OF SERBS IN BERANE KAZA DURING YOUNG TURK REGIME (1908–1912)

Summary

Dissatisfaction with the situation in Turkey and the rule of Sultan Abdul Hamid II led to the 1908 revolution. In the initial phase of the revolution, when the liberal wing dominated the Young Turks movement, the principles of full civil liberty, equality of nations and religions, constitutionality, and parliamentarism were emphasized, along with a call for agrarian reform. The adoption of the constitution on July 24, 1908, created the formal conditions for organizing public and political life in Turkey. Serbs in the Berane Nahiyah hoped their situation would improve with the introduction of genuine constitutionality. However, once the Young Turks consolidated power, they passed a law banning the establishment of national political associations and organizations. The government of Hilmi Pasha sought to undermine the autonomy of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople through legislation. In 1909, when the Serbs attempted to rebuild their church and school districts, the Young Turk authorities intervened to prevent them. With amendments to Article 16 of the constitution, authorities took over the main supervision of all schools in the Empire. The pressure on Berane schools reached its peak in mid-May 1910, when Serbian teachers were dismissed and the schools were closed due to a “treason” affair.

The new Young Turks regime increasingly restricted the rights of the Serb population in the Berane Nahiyah. They prohibited wearing caps with the initials

“NI” (for Nikola the First), ordered the payment of all claims by the Ottoman authorities for unpaid taxes dating back to the introduction of the eighth instead of the tenth in 1900, and banned the possession and carrying of weapons, a measure that applied exclusively to Serbs. Additionally, instead of three border crossings with Montenegro, only one was allowed, and that required a passport. Montenegrin citizens could no longer cross the border with weapons, as they had previously done. The regime also passed a law requiring Christians to serve in the regular army, which led to a census of young men aged 20 to 23 being conducted in September 1909.

The kaymakam of Berane, Nuri Bey, exploited an incident (a gunshot) that occurred during the feast of the Dormition of the Mother of God near the Monastery of the Tracts of Saint George (Đurđevi Stupovi) on August 28, 1909, to deal very cruelly with the Orthodox population of Berane Kaza.

Continued violence by the Turkish authorities led to a new wave of emigration, causing the number of refugees along the border in Montenegrin territory to steadily increase. The discontent among the Serb population in Donji Vasojevići, under Turkish rule, with their situation prompted the Montenegrin government to take action in addressing their basic rights.